

TRUPE FĂRĂ CASTRE, CASTRE FĂRĂ TRUPE ÎN DACIA

Expusă din trei părți *Barbaricum*-ului, reprezentând un veritabil bastion înaintat (*propugnaculum*), se vedea ca o necesitate ca Dacia să fie o provincie puternic militarizată. Doar așa teritoriul nou cucerit putea fi păstrat și integrat eficient în cadrul întinsului Imperiu Roman.

Însăși cucerirea provinciei a determinat o desfășurare extraordinară de forțe, prevestind parcă importanța elementului militar de aici. Din momentul organizării, și încă din timpul războaielor de cucerire, ea a fost întărită cu numeroase castre, burguri, turnuri de observație și pază, valuri și ziduri de apărare.

Multe trupe din cele care au participat la cele două războaie au rămas apoi în armata Daciei – *exercitus Daciae*, unele mai puțin, unele mai mult timp, altele până la retragerea aureliană. Multe vor apărea ulterior războaielor de cucerire. Vom avea astfel în noua provincie legiuni, trupe auxiliare regulate (*alae, cohortes*) sau neregulate și speciale (*numeri, symmachiarii, gentiles, vexillationes, equites și pedites singulares*).

Nu e ușor de trasat istoria militară a Daciei romane. Cu toate că în ultimele decenii cercetările arheologice intense au favorizat elaborarea unor studii valoroase și cu toate că specialiștii români au luat contact cu realitățile și mediile internaționale din domeniu, fenomenul este prea complex ca studiul lui să nu fie anevoios.

Cu toate limitările politice de care cercetarea epocii romane a avut parte până nu demult la noi în țară, arheologia epocii romane s-a bucurat de o atenție sporită din partea cercetătorilor. S-au cercetat și s-au publicat numeroase lucrări despre *limes*, despre castre și trupe sau sinteze vizând elemente distincte ale istoriei militare. Totuși, mai sunt multe aspecte de clarificat și revăzut. Unul dintre acestea este dispunerea în numeroasele castre a unor trupe pe care le cunoaștem doar din izvoarele epigrafice. De asemenea, există numeroase castre sau fortificații mai mici care nu știm de cine au fost construite și ocupate.

Istoria castrelor și a trupelor auxiliare este relevată de săpăturile arheologice, de diplomele militare, de inscripțiile pe piatră, de ștampilele de pe țigle și cărămizi.

Perioada de câțiva ani după 106 a fost pentru Dacia un răstimp de cristalizare a armatei și a întregului sistem de apărare. Unități auxiliare și legiuni s-au detașat după cucerire, nu numai din provinciile învecinate

pannonice și moesice, dar și din cele orientale. Avem impresia că aproape întreaga armată a Moesiei Superior a fost transferată în noua provincie¹.

Epigrafic, pe teritoriul Daciei, sunt atestate indiferent de durata de staționare, de perioadă și de provincia delimitată administrativ-teritorial, un număr de 21 de ale și 49 de cohorte. La acestea se adaugă 17-18 trupe auxiliare neregulate². Dar, nu întotdeauna putem urmări traseul acestor trupe în spațiul geografic și cronologic al provinciei Dacia. Situația este cu atât mai nebuloasă pentru primii ani după cucerire, când unitățile s-au mutat dintr-un castru în altul, când numeroase detașamente de legionari și auxiliari au fost atestate în anumite castru – cu misiuni nu întotdeauna detectabile de către noi –, când numeroase castru au fost construite și apoi părăsite. Din astfel de situații au rezultat trupe fără castru și castru ale căror trupe nu sunt identificate.

Vom începe lucrarea noastră mai întâi prin prezentarea trupelor ale căror locuri de garnizoană rămân încă necunoscute.

I. ALAE – unități de cavalerie.

1. *Ala I civium Romanorum*. Unitatea venită din Pannonia a participat la războaiele dacice și este menționată apoi ca făcând parte din armata provinciei nou cucerite, în diplomele militare din 14 octombrie 109³ și 17 februarie 110⁴.

O inscripție de la Teutoburgium (Pannonia Inferior)⁵ menționând doi frați (unul militar în această unitate, celălalt fost militar în ea) a fost datată nu mult după data eliberării diplomelor menționate. Apoi, diploma din 19 mai 135⁶ atestă această ală în Pannonia Inferior unde o regăsim și în următoarele decenii.

2. *Ala I Claudia (nova miscellanea)*. Venită din Moesia Superior în vederea războaielor cu dacii, trupa este menționată în armata provinciei nou cucerite în diploma din 2 iulie 110 de la Porolissum⁷ sub numele de *I Claudia*; sub același nume apare și în inscripțiile funerare a doi veterani care au făcut parte din rândurile ei⁸. Unitatea a fost apoi detașată pe frontul parthic de unde a revenit

¹ Al. Diaconescu, *Dacia under Trajan. Some observations on Roman tactics and strategy*, în *Acta Musei Napocensis* (în continuare: AMN), 34/I, 1997 (în continuare: Diaconescu, *Dacia*), p. 39.

² D. Protase, în *Istoria României*, vol. II, București, 2002 (în continuare: Protase, *Istoria*), p. 109, 111.

³ *Roman Military Diplomas* (în continuare: RMD), I, 148.

⁴ *Corpus Inscriptionum Latinarum* (în continuare: CIL), XVI, 57 = *Inscripțiile Daciei romane* (în continuare: IDR), I, 2.

⁵ CIL, III, 3272.

⁶ RMD, IV, 251.

⁷ CIL, XVI, 163 = IDR, I, 3.

⁸ CIL, III, 14216 = IDR, II, 43, și CIL, III, 7871 (cu lectura greșită a numelui trupei) = IDR, III/3, 184.

în Moesia Superior. Aici, un veteran al ei apare într-o inscripție de la Ratiaria⁹, iar diploma militară din 9 septembrie 132¹⁰ (cea mai timpurie după revenirea în provincia moesică) o atestă sub numele de *ala I Claudia nova miscellanea*, ceea ce arată că în această unitate au fost introduși și pedestrași.

3. *Ala I Britannica civium Romanorum*. Unitatea a venit din Pannonia cu ocazia războaielor dacice și a fost atestată în provincia nou organizată prin diploma din 2 iulie 110¹¹. Diploma de la Tokod, tot din 2 iulie 110¹², nu certifică însă această trupă în Pannonia Inferior, după cum se crede în prezent în istoriografia românească¹³, ci o alta și anume *ala I Flavia Augusta Britannica milliaria civium Romanorum*, cum bine intuise acum câteva decenii I.I. Russu¹⁴. Unitatea de care ne ocupăm noi era *quingenaria*. Nu putem fi de acord însă nici cu acest cercetător, atunci când vede în diplomele de la Gherla¹⁵ și de la Čovdin¹⁶, în poziția a doua, între ale, această trupă, căci în ambele cazuri este clar că avem de-a face cu o *ala I Britton(um) c(ivium) R(omanorum)*. Dacă în diploma de la Gherla, datorită stării fragmentare de conservare, reconstituirea numelui trupei s-ar putea face în forma *Brit[tan](ica)*, în schimb diploma geamănă de la Čovdin nu oferă nici un dubiu asupra reconstituirii numelui trupei în cauză. În plus, posesorul diplomei de la Gherla este un fost călăreț chiar în această foarte clar reconstituibilă *ala Brit(t)on(um) c(ivium) R(omanorum)*.

Chiar dacă reconstituirea numelui trupei pare sigură nu putem să nu admitem că există variații ca *Brittonum*, *Britannica*, în ce privește denumirea uneia și aceleași trupe; exemplul cel mai evident este oferit chiar de aceeași diplomă de la Gherla, unde denumirea trupei este prezentă, în poziția a patra, sub ambele forme.

Deocamdată însă, singura menționare a alei *I Britannica civium Romanorum* rămâne diploma de la 2 iulie 110, urmând ca descoperiri viitoare să-i elucideze istoria staționării în provincia dacică.

⁹ CIL, III, 14217.

¹⁰ RMD, IV, 247.

¹¹ CIL, XVI, 163 = IDR, I, 3.

¹² CIL, XVI, 164.

¹³ C.C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, 2002 (în continuare: Petolescu, *Auxilia*), p. 66-68; O. Țentea, F. M. Popescu, *Alae et cohortes Daciae et Moesiae. A review of J. Spaul's Ala² and Cohors²*, în *AMN*, 39-40/I, 2002-2003 (2004; în continuare: Țentea, Popescu, *Alae et cohortes Daciae et Moesiae*), p. 263.

¹⁴ I.I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei din anul 123*, București, 1973 (în continuare: Russu, *Dacia și Pannonia Inferior*), p. 35.

¹⁵ RMD, I, 21 = IDR, I, 7.

¹⁶ RMD, I, 22 = IDR, I, 7 a.

4. *Ala I Brittonum civium Romanorum*. Unitatea este atestată în Dacia Porolissensis prin diplomele din 14 aprilie 123¹⁷, și cele două din 10 august 123, de la Gherla¹⁸ și de la Čovdin¹⁹.

Diploma din 14 aprilie 123 atestă trupa în Dacia Porolissensis ca fiind transferată din Dacia Superior. Putem de asemenea interpreta acea expresie *translati in Dacia Porolissensi* în sensul că trupele în cauză, numite în diplomă, ca urmare a reorganizării teritoriale despre care se poate presupune că a avut loc în acest an, nu se mai aflau în Dacia Superior, ci în Dacia Porolissensis.

I.I. Russu era de părere că această ală este aceeași cu *I Britannica civium Romanorum* menționată în diploma din 2 iulie 110 de la Porolissum²⁰.

Situația e destul de neclară în acest caz, avem probleme de identificare a trupelor deoarece au același etnonim a cărui formă de prescurtare variază în diplomele militare și nu întotdeauna soluția de reîntregire a lui este cea corectă. Deocamdată, în această discuție nu putem adopta o poziție tranșantă. Chiar dacă diplomele de la Gherla și de la Čovdin certifică cu siguranță o *ala I Brittonum civium Romanorum*, nu este exclus ca diploma din 2 iulie 110 să se refere la aceeași trupă, dar sub forma *Britannica*, și astfel opinia lui I.I. Russu să fie confirmată.

Pe de altă parte, menționarea în diploma din 11 august 146²¹ a unei *ala I Britt(onum) c(ivium) R(omanorum)* în armata Pannoniei Inferior pare să ateste că la această dată trupa plecase din provincia dacică.

II. *COHORTES* – unități de infanterie (dacă au și un corp de cavalerie se numesc *cohortes equitatae*).

1. *Cohors Afrorum*. Această unitate are doar o singură atestare certă în Dacia, într-o inscripție funerară de la Roma²², unde sunt prezentate primele două trepte ale carierei unui cavaler. Prima miliție ecvestră a fost exercitată de acesta ca și *pra(e)fectus cohortis Afrorum in Daciam*, iar cea de-a doua ca *tribunus leg(ionis) III Italic(ae)*, în Raetia.

Inscripția este datată după anul 165 – știm că legiunea în care cavalerul și-a exercitat a doua miliție ecvestră a fost creată de Marcus Aurelius cel mai devreme în acest an –, și nu ne spune în care dintre cele trei Dacii a staționat unitatea, ceea ce face și mai dificilă depistarea locului ei de garnizoană.

¹⁷ B. Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, 1, Mainz, 2004 (în continuare: Pferdehirt, *Römische Militärdiplome*), nr. 22.

¹⁸ RMD, I, 21 = IDR, I, 7.

¹⁹ RMD, I, 22 = IDR, I, 7 a.

²⁰ Russu, *Dacia și Pannonia Inferior*, p. 34.

²¹ RMD, V, 401.

²² CIL, VI, 3529.

2. *Cohors I Gallorum Dacica*. Unitatea este cunoscută doar din cele trei diplome emise pentru Dacia Superior – în 136 (10 decembrie)/138 (10 iulie) de la Micia²³, 23 februarie 144 de la Stara Zagora²⁴ și 13 decembrie 157(?) de la Tibiscum²⁵.

3. *Cohors II Gallorum*. A fost detașată din Moesia Inferior pentru a participa la războaiele dacice, dar nu a rămas în teritoriul nou cucerit căci o regăsim din nou în provincia moesică, prin diploma din 112²⁶. Apoi diplomele din anii 129 (10 decembrie)/130 (9 decembrie)²⁷, 130/132²⁸, 140²⁹, 146³⁰ și 167/168³¹ așează această trupă în armata Daciei Inferior.

Unitatea era *equitata*, așa cum rezultă dintr-o inscripție de la Laminius³² (Hispania Tarraconensis), în care apare un *praefectus cohortis II Gallorum equitatae in Dacia*.

4. *Cohors II Gallorum Macedonica*. Trupa a venit din Moesia Superior, a participat probabil la războaiele dacice și o regăsim în diplomele provinciei nou cucerite din 14 octombrie 109³³, 17 februarie 110³⁴, 2 iulie 110³⁵ și 14 aprilie 123³⁶. În ultima dintre diplome regăsim și această trupă în Dacia Porolissensis, dar transferată din Dacia Superior. După cum am precizat deja, expresia *translati in Dacia Porolissensi* poate însemna și că trupa nu se mai afla în Dacia Superior, ci în Dacia Porolissensis. A revenit ulterior în Moesia Superior, diploma cea mai timpurie în care apare datând din 156/157³⁷.

Până acum au fost emise opinii conform cărora această unitate ar fi identică cu cea menționată înainte, *cohors II Gallorum*. Părerea noastră este că avem de-a face cu două cohorte diferite. Ne bazăm pe faptul că *II Gallorum* are o ultimă atestare în armata Moesiei Inferior în anul 112, iar prima mențiune în

²³ RMD, V, 384.

²⁴ CIL, XVI, 90 = IDR, I, 14 (în lacună).

²⁵ CIL, XVI, 107 = IDR, I, 15.

²⁶ CIL, XVI, 58.

²⁷ RMD, V, 376.

²⁸ RMD, V, 380.

²⁹ RMD, I, 39 = IDR, I, 13.

³⁰ RMD, IV, 269.

³¹ W. Eck, D. MacDonald, A. Pangerl, *Neue Diplome für Auxiliartruppen in den dakischen Provinzen*, în *AMN*, 38/1, 2001 (2003) (în continuare: Eck, MacDonald, Pangerl, *Neue Diplome in den dakischen Provinzen*), p. 45-48, nr. 5.

³² CIL, II, 3230.

³³ RMD, III, 148.

³⁴ CIL, XVI, 154 = IDR, I, 2.

³⁵ CIL, XVI, 163 = IDR, I, 3.

³⁶ Pferdehirt, *Römische Militärdiplome*, nr. 22.

³⁷ În curs de publicare de către prof. W. Eck și colaboratorii săi, cf. Petolescu, *Auxilia*, p. 92, nota 10.

armata Daciei Inferior în 130, iar *II Gallorum Macedonica* este de găsit, în Dacia, în anii 109 și 110. Dacă ar fi fost vorba doar de o singură trupă, este greu de crezut că aceasta ar fi fost prezentă în Dacia, în 110, apoi să fie transferată și să apară, în 112, în Moesia Inferior, ca mai apoi să aparțină iarăși, în 130, de armata Daciei Inferior.

Trebuie apoi să nu pierdem din vedere că unitățile detașate într-un anumit loc, reveneau de obicei în locul de plecare. Ori, în cazul nostru, trupele au venit în Dacia din două provincii diferite: Moesia Inferior și Moesia Superior. E mai greu de imaginat că o trupă vine din Moesia Inferior, stă o perioadă la nord de Dunăre și apoi merge în Moesia Superior, în loc să meargă în cea Inferior, provincia de garnizoană de unde a plecat inițial. În plus, avem toate motivele să credem că epitetul *Macedonica* a fost dat trupei tocmai pentru a o putea diferenția de *II Gallorum*, mai ales că mai exista încă o *II Gallorum* cu epitetul *Pannonica*.

5. *Cohors II Gallorum Pannonica*. A participat probabil la războiul de cucerire a Daciei, fiind atestată în această provincie de diplomele din 14 octombrie 109³⁸ și 2 iulie 110³⁹ apoi în Dacia Superior de diplomele din 136 (10 decembrie)/138 (10 iulie)⁴⁰, 23 februarie 144⁴¹, 13 decembrie 157(?)⁴² și 1 aprilie 179⁴³. În ultima dintre diplome este numită *II Gallor(um) et Pannonior(um)*. Cum se știe că diploma din 23 februarie 144 a fost eliberată unui fost călăreț, avem de-a face cu o cohortă *equitata*.

6. *Cohors I Augusta Ituraeorum sagittariorum*. Unitatea a venit din Pannonia cu ocazia războaielor lui Traian și este amintită de diplomele din 17 februarie 110⁴⁴ și 3/4 mai 114 în armata Daciei⁴⁵. În perioada de după cucerire este prezentă în castele de la Buciumi și Porolissum, la Buciumi fiind găsite țigle ștampilate datate în prima fază de construcție a castrului și un fragment de inscripție pus de această trupă (care confirmă datarea țiglelor); la Porolissum, fiind, de asemenea, datată tot prin țigle ștampilate, în prima jumătate a secolului II⁴⁶.

³⁸ RMD, III, 148.

³⁹ CIL, XVI, 163 = IDR, I, 3.

⁴⁰ RMD, V, 384.

⁴¹ CIL, XVI, 90 = IDR, I, 14.

⁴² CIL, XVI, 107 = IDR, I, 15.

⁴³ RMD, II, 123.

⁴⁴ CIL, XVI, 57 = IDR, I, 2.

⁴⁵ RMD, IV, 226.

⁴⁶ J. Garbsch, N. Gudea, *Despre cea mai veche diplomă militară eliberată pentru provincia Dacia*, în *Acta Musei Porolissensis*, 14-15, 1990-1991, p. 73.

Diplomele din 136 (10 decembrie)/138 (10 iulie)⁴⁷, 144⁴⁸, 157(?)⁴⁹, 158⁵⁰ și 1 aprilie 179⁵¹ o atestă apoi în Dacia Superior.

Al. Diaconescu este de părere că unitatea trebuie localizată pe linia *Lederata-Arcidava-Tibiscum*, având menirea de a controla câmpia Banatului, asemeni altor unități de arcași staționate la Tibiscum și Micia care trebuiau să lupte împotriva iazigilor⁵².

7. *Cohors I Tyriorum sagittariorum*. Unitatea a venit din Moesia Inferior și a luat parte probabil la războaiele dacice. Diplomele din anii 129 (10 decembrie)/130 (9 decembrie)⁵³, 130/138⁵⁴, 140⁵⁵, 146⁵⁶ și 167/168⁵⁷ au înregistrat-o printre trupele Daciei Inferior. O șampilă descoperită la Boița, *COH I [...]*⁵⁸, atribuită acestei unități de către editorul ei, poate însă să fie reîntregită cu numele oricărei alteia.

La fel ca și pentru *cohors I Augusta Ituraeorum sagittariorum*, Al. Diaconescu îi vede localizarea tot în sud-vestul Daciei, cu același rol strategic⁵⁹.

8. *Cohors I Montanorum*. C.C. Petolescu este de părere că trupa a venit din Pannonia și a luptat în al doilea război pentru cucerirea Daciei⁶⁰. Diplomele militare din 14 octombrie 109⁶¹, 2 iulie 110⁶² și 3/4 mai 114⁶³ îi documentează apoi prezența în această provincie.

În diploma de la Tokod, din 2 iulie 110⁶⁴, ca și în cea din 1 septembrie 114⁶⁵, apare însă o *cohors I Montanorum* care făcea parte din armata Pannoniei Inferior. Două explicații sunt posibile: puteau exista simultan mai multe trupe

⁴⁷ RMD, V, 384.

⁴⁸ CIL, XVI, 90 = IDR, I, 14.

⁴⁹ CIL, XVI, 107 = IDR, I, 15.

⁵⁰ CIL, XVI, 108 = IDR, I, 16.

⁵¹ RMD, II, 123.

⁵² Diaconescu, *Dacia*, p. 36.

⁵³ RMD, V, 376.

⁵⁴ W. Eck, D. MacDonald, A. Pangerl, *Neue Diplome für die Auxiliartruppen aus Hadrianischer Zeit*, în *AMN*, 39-40/I, 2002-2003 (2004) (în continuare: Eck, MacDonald, Pangerl, *Neue Diplome aus Hadrianischer Zeit*), p. 44-45, nr. 6.

⁵⁵ RMD, I, 39 = IDR, I, 13.

⁵⁶ RMD, IV, 269.

⁵⁷ Eck, MacDonald, Pangerl, *Neue Diplome in den dakischen Provinzen*, p. 45-48, nr. 5.

⁵⁸ IDR, III/4, 85.

⁵⁹ Diaconescu, *Dacia*, p. 36.

⁶⁰ Petolescu, *Auxilia*, p. 117-118.

⁶¹ RMD, III, 148.

⁶² CIL, XVI, 163 = IDR, I, 3.

⁶³ RMD, IV, 226.

⁶⁴ CIL, XVI, 164.

⁶⁵ RMD, IV, 228.

auxiliare diferite, dar cu nume identice, în provincii diferite, trupe rezultate din împărțiri ale unității inițiale și completate apoi la efectivul de trupe de sine stătătoare⁶⁶ sau avem de-a face cu două trupe omonime care nu au nici o legătură. Dacă aplicăm prima explicație asupra cazului unității noastre înseamnă că înainte de 2 iulie 110 a plecat în Pannonia Inferior o parte a acestei unități. Cum deja în 114 situația în Dacia era stabilă și putem presupune că armata Daciei era deja cristalizată, astfel încât aceeași trupă să nu apară în două diplome pentru două provincii diferite, ar fi posibil ca la data de 2 iulie 110 să vorbim de două unități distincte, dar provenite amândouă din aceeași trupă originară.

Părerea noastră este că într-adevăr unitatea originară a fost scindată cândva înainte de 2 iulie 110 în două corpuri diferite, care prin completarea efectivelor au fost aduse la statutul unei unități cu efectiv normal, și din acest motiv apar, atât în diploma din 110, cât și cea din 114, două trupe omonime din două provincii diferite. Astfel, apare firesc ca militari ai celor două unități distincte să fie lăsați la vatră în aceiași ani (chiar dacă în luni diferite din anul 114), deoarece au fost înrolați la aceeași dată în unitatea originară.

Situația pare a fi mai complicată prin faptul că o *cohors I Montanorum civium Romanorum* apare în Pannonia (detașată din provincia Noricum)⁶⁷ și apoi în Moesia Superior⁶⁸; reapare în Pannonia cu ocazia războiului dus de Nerva împotriva suebilor⁶⁹, ca să fie mutată înapoi în Moesia Superior⁷⁰, unde și va construi castrul de la Novae⁷¹. Ar fi luat parte la războaiele dacice⁷² și după 114 ar fi fost retrimisă în Moesia Superior⁷³. Problema este că în toate cele trei diplome, pentru provincia Dacia, în care este menționată, cohorta apare fără indicativul *c(ivium) R(omanorum)* așa că este dubitabil că avem una și aceeași trupă.

S-a vehiculat și opinia că ar fi existat o singură unitate *cohors I Montanorum civium Romanorum* care ar fi aparținut prima dată armatelor Pannoniei Inferior și Daciei (cu toate că, după cum am menționat, este greu de crezut că situația militară a Daciei nu se clarificase până la 114, astfel ca o trupă

⁶⁶ Eck, MacDonald, Pangerl, *Neue Diplome in den dakischen Provinzen*, p. 33 cu nota 23.

⁶⁷ B. Lőrincz, *Die Römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Principatzeit, Teil I: die Inschriften*, Wien, 2001, p. 39, nr. 36.

⁶⁸ RMD, I, 6, diplomă din 12 iulie 96.

⁶⁹ RMD, II, 81, diplomă din 20 februarie 98.

⁷⁰ CIL, XVI, 46, diplomă din 8 mai 100.

⁷¹ *Année Épigraphique*, 1976, 609 – inscripție de fundare a castrului, din anul 98.

⁷² K. Strobel, *Untersuchungen zu der Dakerkriege Trajans. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donaupraumes in der Hohen Kaiserzeit*, Bonn, 1984, p. 140, cf. Țentea, Popescu, *Alae et cohortes Daciae et Moesiae*, p. 289.

⁷³ Țentea, Popescu, *Alae et cohortes Daciae et Moesiae*, p. 289.

să apară în ambele provincii). Ulterior, ar fi fost făcută o separare a trupei, o parte mergând în Pannonia Inferior și alta în Moesia Superior, după ce la o dată anterioară celui de-al doilea război dacic unitatea nescindată încă ar fi fost transferată din Pannonia în Moesia Superior, la Novae⁷⁴.

Pentru ca această schemă să fie viabilă, unitatea ar fi trebuit să fie retransferată în Pannonia înainte de cel de-al doilea război dacic. O diplomă pentru Pannonia, din 102⁷⁵, numește o *cohors I Montanorum* în această provincie, dar fără indicativul *c(ivium) R(omanorum)*, astfel că nu putem fi siguri dacă este vorba despre aceeași trupă sau despre alta omonimă.

Menționarea în diplomele din martie/aprilie 119⁷⁶, 7 septembrie 144⁷⁷, 11 august 146⁷⁸, 154/156⁷⁹ și 11 august 192⁸⁰ a unei *cohors I Montanorum*, tot fără acest indicativ, aparținând armatei Pannoniei Inferior, tranșează după părere noastră discuția în favoarea existenței a două cohorte omonime, una fiind formată din militari care au primit cetățenia. Din unitatea care apare fără indicativ în diplome s-a desprins corpul de trupă detașat în Dacia, pomenit ulterior ca ținând de armata acestei provincii (probabil i s-a suplimentat numărul militarilor, astfel încât să ajungă la un efectiv regulat).

Două diplome din anii 139⁸¹ și 160⁸², eliberate pentru Syria Palestina, menționează o anumită *cohors I Montanorum*, dar este greu de făcut deocamdată vreo speculație în ceea ce-i privește identitatea.

9. *Cohors I Thracum sagittariorum*. Dispunem de puține date despre această trupă. Se cunoaște doar că diplomele din 136 (10 decembrie)/138 (10 iulie)⁸³, 144⁸⁴, 157(?)⁸⁵, 158⁸⁶ și 1 aprilie 179⁸⁷ o atestă în Dacia Superior.

10. *Cohors I Thracum civium Romanorum*. A venit din Moesia Superior cu ocazia războaielor dacice și a rămas în armata de ocupație, fiind atestată de diplomele din 14 octombrie 109⁸⁸, 17 februarie 110⁸⁹ și 2 iulie 110⁹⁰.

⁷⁴ Diaconescu, *Dacia*, p. 37.

⁷⁵ CIL, XVI, 47.

⁷⁶ Eck, MacDonald, Pangerl, *Neue Diplome aus Hadrianischer Zeit*, p. 25-34, nr. 1.

⁷⁷ RMD, V, 397.

⁷⁸ RMD, V, 401.

⁷⁹ RMD, V, 415.

⁸⁰ RMD, V, 446.

⁸¹ CIL, XVI, 87.

⁸² RMD, III, 173.

⁸³ RMD, V, 384.

⁸⁴ CIL, XVI, 90 = IDR, I, 14.

⁸⁵ CIL, XVI, 107 = IDR, I, 15.

⁸⁶ CIL, XVI, 108 = IDR, I, 16.

⁸⁷ RMD, II, 123.

⁸⁸ RMD, III, 148.

⁸⁹ CIL, XVI, 57 = IDR, I, 2.

Diploma de la Tokod, tot din 2 iulie 110⁹¹, precizează o cohortă cu acest nume în Pannonia Inferior, purtând în plus epitetul *p(ia) f(idelis)*. Contrar a ceea ce s-a crezut în istoriografia românească⁹², cele două trupe nu au nimic în comun. *Cohors I Thracum civium Romanorum pia fidelis* din provincia panonică a staționat la început în Germania Inferior⁹³, fiind transferată apoi în Pannonia Inferior, unde o găsim în secolul II. Următoarea menționare a trupei aici va fi în diploma din martie/aprilie 119⁹⁴, tot cu epitetul *p(ia) f(idelis)*.

O *cohors Thracum c(ivium) R(omanorum)* mai este menționată și de diplomele din 7 septembrie 144⁹⁵, 11 august 146⁹⁶, 154/156⁹⁷ și 11 august 192⁹⁸ (aici fără epitetul *c(ivium) R(omanorum)* dar cu indicația *equitata*) tot în Pannonia Inferior. Mai mult, avem o trupă omonimă și în Pannonia Superior (atestată de diplomele militare din iulie/septembrie 141⁹⁹, 155/156¹⁰⁰, 21 iunie 159¹⁰¹, 8 februarie 161¹⁰²), trupă diferită de celelalte precizate până acum. Poate că una dintre acestea este cea care staționase înainte în Dacia.

Nu este exclus ca unitatea dacică *cohors I Thracum civium Romanorum* să fie identică cu *cohors I Thracum sagittariorum* prezentată anterior.

III. *NUMERI* - trupe neregulate care își păstrează caracteristicile etnice proprii.

1. *Numerus Campestrorum*. Nu avem alte surse despre această unitate decât o inscripție funerară de la Petreștii de Jos (lângă Turda)¹⁰³, pusă pentru un veteran, și o altă inscripție de la Micia¹⁰⁴ (datată în timpul lui Septimius Severus), care atestă participarea trupei la o lucrare importantă sau concentrarea în vederea unei acțiuni militare, atestare alături de alte unități. În această ultimă inscripție, numele trupei se crede că se poate reîntregi în forma [*n(umerus) Camp]istr[or(um)]*.

⁹⁰ CIL, XVI, 163 = IDR, I, 3.

⁹¹ CIL, XVI, 164.

⁹² Petolescu, *Auxilia*, p. 122; Diaconescu, *Dacia*, p. 37.

⁹³ G. Alföldy, *Die Hilfstruppen der römischen Provinz Germania Inferior*, Düsseldorf, 1968, p. 70-71, nr. 26, cf. Țentea, Popescu, *Alae et cohortes Daciae et Moesiae*, p. 293 cu nota 533.

⁹⁴ Eck, MacDonald, Pangerl, *Neue Diplome aus Hadrianischer Zeit*, p. 25-34, nr. 1.

⁹⁵ RMD, V, 397.

⁹⁶ RMD, V, 401.

⁹⁷ RMD, V, 415.

⁹⁸ RMD, V, 447.

⁹⁹ RMD, V, 391.

¹⁰⁰ RMD, V, 416.

¹⁰¹ RMD, V, 423, 424.

¹⁰² RMD, V, 430, 431.

¹⁰³ CIL, III, 1607.

¹⁰⁴ CIL, III, 1343 = IDR, III/3, 77.

S-a emis părerea că această trupă, formată din helveți, ar putea proveni din *cohors III Campestris civium Romanorum*¹⁰⁵, documentată la Drobeta și Porolissum¹⁰⁶.

IV. ALTE TRUPE NEREGULATE.

1. *Mauri gentiles*. Diploma militară descoperită la Cristești, emisă la 8 iulie 158¹⁰⁷, îi enumeră, alături de alte trupe, pe *vexillarii Africae et Mauretaniae Caesariensis qui sunt cum Mauris gentilib(us) in Dacia Superiore*.

Aducerea acestei vexilații, formată din trupe auxiliare a celor două provincii nord-africane, și a acelor *Mauri gentiles* (care proveneau din teritorii aflate în afara jurisdicției romane, dar care erau cointeresați material și social în unele expediții romane), în Dacia, s-a făcut cu ocazia luptelor purtate cu dacii liberi, în anii 155-157¹⁰⁸.

După ce trupele care formau vexilația s-au reîntors în provinciile africane, din *Mauri gentiles* s-au format acei *numeri* de mauri pe care îi găsim staționați în mai multe caestre ale Daciei. Din timpul lui Septimius Severus (193-211) vor apărea primele informații epigrafice despre acești *numeri*¹⁰⁹, cu toate că, probabil în jurul anului 160, a început organizarea lor, similar cu a palmyrenilor¹¹⁰. Până la această organizare nu știm dacă formațiunea inițială a avut garnizoană proprie sau dacă a fost încartiruită alături de o altă trupă sau alte trupe.

După cum am văzut, avem un număr destul de ridicat de trupe cărora nu le cunoaștem locul de garnizoană. Numai săpăturile arheologice vor putea face lumină în această problematică iar descoperirea unor noi diplome militare sau inscripții ar putea să le sporească numărul.

La fel cum avem trupe fără castru, există numeroase caestre sau fortificații mai mici care nu știm de cine au fost construite și ocupate. Numărul lor este mult mai mare decât al trupelor cu loc de staționare necunoscut. Acest lucru este cauzat de slaba cercetare sistematică, uneori aceasta reducându-se la simple periegeze și constatări de teren.

Ajungem astfel să avem peste 40 de astfel de cazuri, numărul cel mai mare fiind reprezentat de caestrele de pe *limes*-urile Alutan și Transalutan.

În lucrarea de față am omis prezentarea unor fortificații de genul burgurilor sau a unor construcții din cadrul *cursus publicus* (*stationes, mansiones*)

¹⁰⁵ Protase, *Istoria*, p. 112.

¹⁰⁶ Ioan Piso, *Studia Porolissensia (I). Le temple dolichénien*, în *AMN*, 38/1, 2001, p. 229-231.

¹⁰⁷ *CIL*, XVI, 108 = *IDR*, I, 16.

¹⁰⁸ Doina Benea, *Numerus Maurorum Tibiscensium. Contribuții la istoria trupelor mauri din Dacia*, în *Banatica*, 8, 1985, p. 142, 143.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 144.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 143.

precum și a unor caestre cu o existență nesigură sau doar ipotetică (Banatul, zona cursului inferior al Mureșului și întreaga Dacia Inferior abundă în astfel de cazuri).

Pentru o mai bună organizare a materialului o să prezentăm prima dată caestrele din Dacia Apulensis, vom continua cu cele din Dacia Porolissensis și în cele din urmă le vom vedea pe cele din Dacia Malvensis.

Pe sectorul de *limes* și drum imperial roman dintre Lederata și Tibiscum avem în vedere unul dintre cele două caestre de la *Arcidava*? (Vărădia, jud. Caraș-Severin), și anume, cel situat pe dealul „Chilii”¹¹¹, care este cea mai timpurie fortificație de aici, construită din lemn și pământ, de mari dimensiuni; se presupune, pe baza descoperirilor arheologice, că ar fi funcționat doar în epocă traianică¹¹².

La *Tibiscum* (Jupa, jud. Caraș-Severin), în punctul numit „Peste ziduri” există un mic *castellum* (60×60 m), din lemn și pământ, datat în perioada dintre cele două războaie traianice (102-105), înlocuit ulterior, la sfârșitul celui de-al doilea război dacic, pe același loc, de un castru auxiliar mai mare. S-a presupus că aici ar fi rezidat o vexilație de legiune¹¹³.

Având o poziție în interiorul provinciei, este de menționat *castellum*-ul de la *Pons Augusti* (Voislova, jud. Caraș-Severin), „construit din piatră de râu legată cu var”, cu dimensiunile de 47×36 m¹¹⁴.

Tot în interiorul provinciei se găsește castrul mai mic de la Abrud (40×50 m), localizat în punctul „Cetate” și presupus ca aparținând unui *numerus*¹¹⁵, trupă despre care nu știm însă nimic. „În rândul taberelor mici de pământ din interior” este semnalată una și la Ighiu (jud. Alba)¹¹⁶.

O categorie aparte o reprezintă caestrele de marș din zona munților Șurianu și munților Orăștiei: cel de pe „Vârful lui Pătru” (orașul Petrila, jud. Hunedoara, în locul numit „Ocol” și „Cetate”, la o altitudine de 1950 m, de formă neregulată cu colțurile rotunjite, cu dimensiunile de 229×192×217×198 m)¹¹⁷, cele două de la „Comărnicele” (orașul Petrila, jud. Hunedoara, la o altitudine de peste 1800 m, unul cu dimensiunile de 300×195 m, celălalt

¹¹¹ Ed. Nemeth, *Armata în sud-vestul Daciei Romane*, Timișoara, 2005, p. 30.

¹¹² Informație amabilă oferită de Ed. Nemeth, căruia îi mulțumim pentru tot ajutorul acordat în elaborarea acestei lucrări.

¹¹³ D. Benea, O. Bona, *Tibiscum*, București, 1994, p. 31-36.

¹¹⁴ IDR, III/1, p. 235.

¹¹⁵ N. Gudea, *Der Dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, Mainz, 1997 (în continuare: Gudea, *Der Dakische Limes*), p. 39, nr. 20.

¹¹⁶ Protase, *Istoria*, p. 133.

¹¹⁷ I. Glodariu, V. Moga, *Castrul roman de la Vârful lui Pătru*, în *Apulum*, XXV, 1988, p. 173.

300×260 m)¹¹⁸, cel de la „Jigoru Mare” (Bănița, comună suburbană a municipiului Petroșani, jud. Hunedoara, la o altitudine de circa 1500 m, înconjurând vârful numit „Vârful cu ocol”, 310×240 m)¹¹⁹, de la Grădiștea de Munte - „Muncelu” (comuna Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara, pe vârful cel mai înalt din cele trei ale „Muncelului” - 1613 m, cu dimensiunile de 60×65 m)¹²⁰, cel de la Luncani - „Târșa” (comuna Boșorod, jud. Hunedoara, 240×100 m)¹²¹, cel de la Costești - „Prisaca” (comuna Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara, la o înălțime de peste 1200 m, cu dimensiunile de 300×100-120 m)¹²² și eventual castrul de pământ din prima fază de la Orăștioara de Sus (loc. Buciumi, jud. Hunedoara, în locul numit „Piatra Grădiștei”, din care se mai păstrează azi doar latura vestică și o porțiune din cea nordică, interpretat ca un castru de marș din vremea războaielor daco-romane și despre ocupanții cărui datele rămân incerte)¹²³.

Artefactele arheologice recuperate din aceste castru de marș nu permit câtuși de puțin comentarii legate de trupe. În general, avem concentrări mari de trupe cantonate perioade scurte în aceste garnizoane.

Se poate observa, așadar, că în Dacia Apulensis avem câteva castru cărora trebuie să le identificăm unitățile încartiruite în ele. Este posibil ca aceste castru să fie mai numeroase, însă datorită stadiului cercetărilor ele nu au fost încă identificate sau sunt confundate cu alte construcții oficiale sau civile.

Această provincie are și un statut aparte deoarece aici sunt foarte multe castru de scurtă durată, unele de marș, care datează din perioada războaielor de cucerire sau din primii ani ai provinciei. Evident, unitățile care le-au ocupat sunt greu de atribuit deoarece săpături sistematice extensive lipsesc. Pe de altă parte, într-un castru pot să rezideze mai multe unități și arheologii să găsească urme care să ateste doar una sau două dintre ele. Situația este complexă și cere o abordare pe măsură.

În Dacia Porolissensis avem un singur castru din categoria de care ne ocupăm. La Livezile (jud. Bistrița-Năsăud) din punctul numit „Poderei” se cunoaște un castru traianic de lemn și pământ (166×120 m), fără ca trupa care-l ocupa să fie identificată¹²⁴.

¹¹⁸ Ștefan Ferenczi, *Observații tipologice și comparative cu privire la castru de marș romane situate în zona cetăților dacice din Munții Șurianului*, în *Sargetia*, XVI-XVII, 1982-1983, p. 186.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 185.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 184.

¹²¹ *Ibidem*, p. 182.

¹²² *Ibidem*, p. 181.

¹²³ H. Daicoviciu, I. Glodariu, *Castrul roman de la Orăștioara de Sus*, în *Materiale și cercetări arheologice*, X, 1973, p. 79, 81.

¹²⁴ M. Macrea, D. Protase, Șt. Dănilă, *Castrul roman de la Orheiul Bistriței (r. Bistrița, reg. Cluj)*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 19, 1968, p. 531-540.

Ajungem la Dacia Malvensis, unde avem cele mai multe castre fără ca unitățile staționante să fie cunoscute. Pe *limes*-ul alutan sunt de menționat castrul de la Titești (loc. Perișani, jud. Vâlcea), de piatră, unde probabil rezida un *numerus* datorită dimensiunilor mai reduse ale fortificației, 56,60×48,20 m¹²⁵, Islaz-Racovița (azi or. Turnu-Măgurele, jud. Olt, în punctul numit „Cetatea Racovița”, probabil de epocă traiană, necercetat)¹²⁶, și Islaz-Verdea (în punctul numit „Cetatea Verdea”, unde este „un lagăr roman – acest lagăr este în ost adăugit; se pare că acest adaos a servit ca lagăr pentru auxiliari, sau cavalerie; adaosul are o lungime de 122 m și o lățime de 95 m; lagărul adevărat este triplu întărit, adică cu trei valuri de pământ și trei șanțuri; are o lățime de 104 m din nord, către sud și o lățime de 325 m – asta ne arată că lagărul este în partea către Dunăre, pe jumătate mâncat de ape”)¹²⁷.

Pe *limes*-ul transalutan avem castrele de la Flămânda (loc. Ciuperceni, jud. Teleorman, în locul numit „La culă”, de pământ și lemn, 350×390 m)¹²⁸, Putineiu (jud. Teleorman, în punctul numit „La cimitir”, de pământ și lemn, probabil aparținând unui *numerus*, cu 53×53 m)¹²⁹, pe cele de la Băneasa (loc. Salcia, jud. Teleorman), de pământ și lemn, unul cu dimensiunile de 180×126 m și celălalt, aparținând probabil unui *numerus*, cu 45×63 m)¹³⁰, Roșiorii de Vede (jud. Teleorman, în locul numit „Urlui”, de pământ și lemn, aparținând probabil unui *numerus*, 50×51 m, necercetat), Valea Urlui (azi Roșiorii de Vede, de lemn și pământ, aparținând probabil unui *numerus*, 48×72 m, necercetat)¹³¹, Gresia (loc. Stejaru, jud. Teleorman, în punctul numit „Cocina lui Maiăș Purcaș”, de pământ și lemn, aparținând probabil unui *numerus*, 50×60 m, necercetat)¹³², Ghioca (loc. Crâmpoiaia, jud. Olt, de pământ și lemn, aici rezida probabil tot un *numerus*, 75×102 m, necercetat)¹³³, cele două de la Urluieni (loc. Bârla, jud. Argeș, primul dintre ele din cărămidă și piatră, cu o primă fază de pământ și lemn, 105×123 m; al doilea din pământ și lemn, 85×112 m, ambele aparținând probabil unor *numeri*)¹³⁴, Fâlfani (loc. Stolnici, jud. Argeș, în zona numită „Valea Albă”, de pământ și lemn, 63×93 m, necercetat)¹³⁵, cele două de

¹²⁵ Gudea, *Der Dakische Limes*, p. 92-93, nr. 80.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 82, nr. 67.

¹²⁷ Academia Română, Gr. Tocilescu, mss., 5139, 36, cf. I.B. Cătănicu, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman (sec. I-III p. Chr.)*, Alexandria, 1997, p. 62.

¹²⁸ Gudea, *Der Dakische Limes*, p. 70, nr. 47.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 70-71, nr. 48.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 72-73, nr. 49, 50.

¹³¹ *Ibidem*, p. 74, nr. 52.

¹³² *Ibidem*, p. 74, nr. 53.

¹³³ *Ibidem*, p. 74, nr. 54.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 75-76, nr. 55, 56.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 76, nr. 57.

la Săpata de Jos (loc. Săpata, jud. Argeș, în punctul numit „Cetate” sau „Cetățuia”, ambele de pământ și lemn, 125×90 și 35×46 m, posibil locuite de militarii unor *numeri*)¹³⁶, Albota (jud. Argeș, de pământ și lemn, 56×81 m, necercetat)¹³⁷, Purcăreni (loc. Micești, jud. Argeș, din pământ și lemn, distrus în mare parte de apele Râului Doamnei, cu latura lungă păstrată de 160 m, necercetat)¹³⁸, cele două de la Câmpulung-Muscel (jud. Argeș, primul situat în locul numit „Cetate” sau „Jidova”, de piatră, 98,65×132,35 m, aparținând probabil unei trupe auxiliare regulate; al doilea fiind localizat în punctul numit „Biserica Jidovilor”, de pământ și lemn, aparținând probabil unui *numerus*, 50×60 m)¹³⁹.

În interiorul provinciei Dacia Malvensis enumerăm castrele de la Pleșa (jud. Gorj, de pământ și lemn, 156×234 m)¹⁴⁰, Vârtoș (loc. Bumbesti, jud. Gorj, de pământ și lemn, 126×115 m)¹⁴¹, Pinoasa (loc. Vârțu, jud. Gorj, distrus de exploatarea carbonifere de la Rovinari, din pământ și lemn, datând probabil din perioada războaielor dacice, 170×150 m, dar necercetat)¹⁴², Cătunele (jud. Gorj, situat în punctul numit „Cetate”, de pământ și lemn, 156×114 m)¹⁴³.

Toate acestea își așteaptă dezlegarea istoriei lor de la momentul construcției până la momentul părăsirii. Realizând această dezlegare vom ști cu certitudine mai mult despre trupele care le-au ocupat și vom vedea, în cele din urmă, că fiecărei trupe fără castru îi corespunde un castru fără trupă.

DAN MATEI
Universitatea „Babeș- Bolyai”, Cluj-Napoca

TROOPS WITHOUT GARISONING FORTS,
FORTS WITHOUT GARISONING TROOPS
Summary

The present article aims to show that in spite of the advanced level reached by the study of the military system of Roman Dacia the subject is so complex that there are many questions that are still waiting for answers. As a strongly

¹³⁶ *Ibidem*, p. 76-78, nr. 58, 59.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 78, nr. 60.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 78-79, nr. 61.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 79-80, nr. 62, 63.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 99, nr. 94.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 99, nr. 93.

¹⁴² C.M. Vlădescu, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986, p. 17, nr. 3.

¹⁴³ Gudea, *Der Dakische Limes*, p. 97, nr. 90.

militarized province, due to its geographical and strategic position, protected by a great number of forts and fortresses and by a rational *limes*; defended by approximately 50,000 soldiers organized in different types of specialized units, there is no wonder that we have cases of forts with unknown builders and garrisoning troops in the same way in which there are a lots of troops with unknown garrisons. Especially in the first years following the conquest, the situation is quite unclear because many of the troops which fought the Dacians wars returned home, some remained in Dacia for a variable number of years, while others remained until the abandonment of the province in 271 A.D.

A number of four units of cavalry (*alae*), ten of infantry (*cohortes*), one of irregular troops (*numeri*), and one detachment formed of soldiers from North Africa are counted as units without any known garrison. Conversely, thirteen forts from Dacia Apulensis, one from Dacia Porolissensis and twenty-four from Dacia Malvensis are still waiting for the future researches to find out who their builders were and which their garrisoning troops were.

